

УДК 94(477.51):394–057.87"196/198"

М. В. Потапенко, М. В. Ломоносов

Дозвілля студентів Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя у 1964–1985 рр.

У статті здійснена спроба реконструкції сфери дозвілля студентів 60–80-х рр. ХХ ст. Виділені та проаналізовані її формальна і неформальна складові, їх взаємодія. Особлива увага звернена на ідеологічний компонент студентського дозвілля.

Ключові слова: дозвілля, студентство, "застій".

В статье предпринята попытка реконструкции сферы досуга студентов 60–80-х гг. ХХ в. Выделены и проанализированы её формальная и неформальная составляющие, их взаимодействие. Отдельное внимание уделено идеологическому компоненту студенческого досуга.

Ключевые слова: досуг, студенчество, "застой".

The article aims at reconstructing students leisure of 1960s – 1980s. Analyzed its formal and non-formal components. Special attention gave to the ideological pressing at the leisure of students.

Key words: leisure, students, "Zastoi".

Історія повсякдення протягом щонайменше двох останніх десятиліть ХХІ ст. є одним із магістральних напрямків методологічного оновлення вітчизняної історичної науки. Особливо ефективним її інструментарій виявився при дослідженні радянського суспільства, адже дозвілля радянської людини передбачало складну і неоднозначну взаємодію індивідуального та колективного компонентів, приватної та офіційної сфер. Загалом дозвілля в СРСР, всупереч загальноприйнятим інтерпретаціям, не було вільним та інтимним. Особливо цікавим з цієї точки зору є дозвілля студентів радянської доби. "Еластичні" світоглядні позиції студентства викликали особливий інтерес з боку офіційної влади. Контроль і вплив на нього розумілися не інакше як надпотужні важелі формування авангарду нового комуністичного суспільства.

Загальні питання повсякденного життя студентів СРСР та УРСР у повоєнний час висвітлені в працях Н. Хоменко, Н. Максимовської, Н. Шліхти та ін. Загальноприйнятим є поділ студентського дозвілля на офіційне (формальне) і неофіційне (неформальне)

дозвілля. Перше ініціювалось владою і контролювалось розгалуженою мережею адміністрування вишів – ректоратом, комсомолом, студкомом та студентським парткомом, кураторами тощо. Друге, навпаки, продумувалось і реалізувалось студентством самостійно, а почасти взагалі було опозицією відносно першого. Конкретні дослідження окресленої проблематики на рівні окремих вищих навчальних закладів залишаються украй поодинокими. З огляду на те, що повсякденне життя студентів Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя (далі – НДПІ) не стало предметом спеціального дослідження, ми вирішили дослідити його структуру і визначити характер владного впливу на нього. Хронологічні межі розвідки визначаються добою так званого "розвиненого соціалізму", або "застою". Саме у цей час за студентські лави сіло покоління вже не "обпалене війною", яке стикнулось із абсолютно новими явищами і тенденціями повсякденного життя.

У НДПІ – провідному педагогічному виші УРСР, фундаментом і відправною точкою офіційного дозвілля була гурткова робота. За свідченнями тогочасних студентів, "мабуть, в жодному вузі на той час не було такого розмаїття творчих колективів, клубів, гуртків" [14, с. 114]. Одних лише наукових гуртків у інституті станом на 1976 р. нараховувалось зо два десятки, які своєю діяльністю охоплювали понад триста студентів [3, арк. 5]. Приблизно такою ж була кількість спортивних секцій. З-поміж них траплялась навіть така екзотика, як секція парашутистів та велосипедистів. Їх мобілізаційний ресурс був ще більшим. У 1978 р. виш мав трьох майстрів спорту, 30 спортсменів I розряду, 543 масових розрядів, 562 значкістів ГТО [4, арк. 4].

Але навіть студенти-спортсмени не були відсторонені від ідеологічної роботи. Приміром, під час проведення марафонів, туристичних походів, лижних переходів їх учасники, рухаючись визначеним маршрутом, мали заходити читати селянам лекції, допомагаючи боротися радянській владі з неправильними уявленнями та пережитками минулого на селі [5, арк. 2].

Водночас на кожному факультеті функціонували гуртки, що повинні були збагачувати і гармонійно розвивати духовність студентів. Говорячи мовою документів, "весь навчально-виховний процес в інституті нерозривно пов'язаний з марксистсько-естетичним та етичним вихованням" [2, арк. 92]. Серед відомих гуртків слід назвати літературну студію та драмгурток на філологічному факультеті, країнознавчий клуб "Едельвейс" на природничому, студію художнього перекладу "Транслятор" та клуб інтернаціональної дружби

"Меридіан" на факультеті іноземних мов, клуб "Ліра" на музично-педагогічному факультеті, інститутський кіноклуб, котрий щотижня відкривав перед студентами новинки кіно з міського кінопрокату.

Країнознавчий клуб "Едельвейс", що діяв на природничому факультеті допомагав студентам пізнавати світ і відкривати незвідані країни. Керівник "Едельвейсу" Інеса Марисова подорожувала по світу і робила відео- та фотозвіти про кожну поїздку, що неабияк приваблювало цікаве студентство. "Я на засіданнях цього клубу дізнавалася про світ," – згадує С. Тезікова [15].

На факультеті іноземних мов успішно діяв профільний клуб, студія художнього перекладу "Транслятор". Зацікавлених студентів ініціативні викладачі вчили огранювати уміння перекладати з іноземних мов художні твори. Студія випускала газету, де висвітлювалися перекладацькі успіхи студентів. Ще одним осередком формального дозвілля в межах факультету іноземних мов був клуб інтернаціональної дружби "Меридіан". Клуб влаштовував пізнавальні зустрічі з іноземцями або людьми, що бували за кордоном. У переважній більшості гостями були викладачі інституту, що стажувалися в Англії та інших країнах. Учасники клубу намагалися також встановлювати контакти з іноземними друзями, але зазвичай такі зусилля обмежувались країнами соцтабору. Цікаво, що існувала на факультеті і театральна студія з однією принциповою відмінністю від драмгуртка філологічного факультету – всі вистави ставилися англійською мовою.

Окремо слід зупинитися на літературній студії, що діяла на базі філологічного факультету. Саме цей осередок гурткової роботи найяскравіше підтверджує той факт, що в радянські часи дозвілля – це не лише сфера розваг, а й площина протистояння, протесту, незгоди з владою. Учасник студії та студент філологічного факультету П. Михед згадував: "Серед студентських розваг провінційного міста літературна студія займала особливе місце... На студійних вечорах завжди була атмосфера емоційної напруги, іноді вона сягала високого градусу...Студія завжди була під пильним оком КДБ. Ще вечером на засіданні студії В. Нікітін зі своєю щирою і хитруватою посмішкою прочитав байку про годинник, якого підрихтували так, що він став йти точно по-московськи, як на ранок секретар парткому Власенко викликав на килим студійців... не перевелись інформатори" [13, с. 64–65, 67].

Непересічна подія, що знову таки пов'язана з літературною студією, відбулася 1968 р. На запрошення тодішнього керівника

літстудії Д. Наливайка на розширене студійне засідання завітали молоді, але вже відомі письменники М. Вінграновський, Є. Гуцало, Б. Олійник, Г. Тютюнник М. Шевченко, І. Драч. На зустрічі, що збрала чимало зацікавленого і прогресивно мислячого студентства, лунали сміливі заяви в бік влади, критикувався стан української мови та культури. Як влучно зауважив П. Михед, "... ще довго відлуння тієї зустрічі звучало в студентських аудиторіях і кімнатах гуртожитку" [13, с. 70]. Захід відбувся зі згоди ректора. Але Д. Наливайка звинуватили в "ідейних зривах у роботі". Про літературний вечір в НДПІ стало відомо у Секретаріаті ЦК КПУ. Літстудійного голову відсторонили, висловивши догану. О. Забарний висловився про ті події так: "І знову почалася "справа про вільнодумство" [12, с. 103]. Незважаючи на певну неблагонадійність студентського літературного гуртка, адміністрація все ж не заборонила цей вид діяльності, але вдалася до посилення стосовно студії контролюючих заходів.

Існував на філологічному факультеті й драматичний гурток під керівництвом О. Євстаф'євої. Студенти залюбки ставили видатні твори на інститутській сцені, і успіх був гарантований. На один зі спектаклів під назвою "А зорі тут тихі" завітав сам автор однойменного твору Б. Васильєв [25, с. 317]. Студенти вивчали творчість письменника в курсах літератури, а тут він сам з'явився, аби оцінити постановку.

Взагалі, зустрічі з відомими людьми відбувалися в НДПІ доволі часто, адже вважалося, що вони мають особливий виховний вплив на студентство. Гостями в різні роки були видатні письменники, спортсмени, актори, художники [22, с. 231–232]. Але й ці виступи перед студентською публікою мали нести певний акцент в дусі комуністичної риторики, адже виступали люди відомі й авторитетні, ті, хто мав стати прикладом для студентської молоді. Наприклад, про виступ у 1981 р. в стінах НДПІ письменника і публіциста, редактора журналу "Всесвіт" В. Коротича згадується так: "[Письменник] розповів студентам про антилюдську, антигуманну суть сучасного західного способу життя" [6, с. 89].

Говорячи про офіційну частину студентського дозвілля, не можна оминати увагою й численні екскурсії. Їх було багато, вони відбувалися регулярно. В більшості ініціатором виступала кафедра педагогіки. Майже завжди екскурсійні маршрути проходили по місцях бойової слави – Москва, Ленінград, Брест, Мінськ, Хатинь та ін. А вони, в свою чергу, мали неабияку виховну енергетику, що загострювала найперше почуття патріотизму. Для студентів-педагогів

культурою була поїздка у школу В. Сухомлинського в Павлиш. Щоб трохи розбавити ідейну компоненту, відбувалися "культурно-виховні" поїздки в Крим, на Урал, в Чехословаччину [26, с. 44]. Подорожі до країн соцтабору мали насамперед прищепити інтернаціональне бачення комунізму.

З розмахом в НДПІ реалізовували ще одну складову офіційної дозвіллевої формули – художню самодіяльність. У 70-х рр. ХХ ст. тут діяло 27 різноманітних колективів. Серед них "Червона калина", "Інтеграл", "Журавка", "Юність", "Червоні маки", "Піснедарі", навіть ансамбль студентів-казахів "Арман" та ін. Приміром, 1975 р. в інституті відбулося близько 150 різноманітних дозвілевих заходів. Постійними були огляди художньої самодіяльності. Починалося все у ВНЗ, продовжувалося на обласному та республіканському рівнях. В НДПІ кожного квітня відбувалося свято талантів "Студентська весна". Переможці отримували право бути сфотографованими біля прапора інституту [25, с. 344].

Велика увага з боку комсомолу та адміністрації зверталась на організацію трудового дозвілля студентів, адже "трудове виховання було складовою частиною комуністичного виховання студентів" [19, с. 137]. Через масову агітацію воно було популярним і передбачало поїздки на будівництво та сільгоспроботи. У 1967/1968 навчальному році на будмайданчиках області працювало 283 студенти НДПІ [7, арк. 83]. Також студентські будзагони виїздили в інші республіки, зокрема до Казахської РСР. А 1978 р. для збору урожаю в колгоспах було залучено 1923 студенти Гоголевого вишу [4, арк. 15]. А це майже всі студенти денного відділення. Разом з тим "трудове дозвілля" мало і недоліки. Зокрема, непоодинокими були нарікання на непередбачення про норми виробітку, про встановлення високих показників, які не виконують навіть колгоспники, про незабезпечення транспортом і т. п. [5, арк. 53].

Як бачимо, широкий і розмаїтий дозвіллевий простір використовувався владою для всебічного виховання студентів, що включало в себе прищеплення комуністичного світогляду, інтернаціонального, фізичного, естетичного, трудового компонентів.

Студентська дозвіллевість не вичерпувалася лише формальним, офіційним варіантом проведення вільного часу. Його ангажованість та обмеженість лише відтінялись неформальним дозвіллям. Межа між формальним та неформальним дозвіллям досить умовна, адже в рамках офіційних форм проведення вільного часу можуть реалізуватись і неофіційні. Разом з тим слід розуміти, що

дозвілля неформальне, – це відповідь формальному. Це ті форми проведення вільного часу, що відбуваються з ініціативи самих студентів, зумовлені особистими смаками та уподобаннями.

Ніжинський державний педагогічний інститут – це виш, де навчалася переважно сільська молодь. Відсоток вихідців з міста був невеликий, адже ніжинські абітурієнти, як правило, обирали київські навчальні заклади. Тому й студентський неформальний відпочинок був яскравим та насиченим. Навчання у виші багатьма молодими людьми, вихідцями з сільської місцевості, розглядалося як можливість самостійного життя, спосіб спробувати нові, але бюджетні розваги [16].

Осередком студентської неформальної дозвіллевості в радянські часи був гуртожиток. Тут можна було зібратися з різних приводів – відсвяткувати день народження, будь-яке державне свято чи навіть весілля [28]. Обов'язковий атрибут таких зібрань – гітара чи баян. Дозвіллєвий раціон нехитрий – давався взнаки дефіцит. Алкоголь тоді був по кишені навіть студенту зі стипендією в 35 крб, тому переважало вино, що коштувало від 90 коп. до 1.10 крб. Разом з тим навіть тут, у гуртожитку, на особистій, майже домашній території, потрібно було знати міру в усьому. Найменше порушення дисципліни швидко виявлялося і так само швидко каралося. Комсомольські активісти постійно скаржилися на пияцтво в гуртожитках та гру в карти, що також була під забороною. Систематичні порушення та непослух могли спричинитися до відрахування з інституту. Існувала також практика публічного осуду порушень, що відбувалися в рамках неформального дозвілля в гуртожитку [8, арк. 17].

Навіть у неформальній площині проведення вільного часу мали місце моменти формальної дозвіллевості, такі як колективізм, інтернаціональні взаємини (у вишах того часу за простою можна було зустріти – казаха, узбека, монгола, чи навіть кубинця). Прикладом є, так звані, лєнінські кімнати, що існували в кожному гуртожитку і де зазвичай відбувався перегляд телевізійних передач. Та не завжди подібний відпочинок закінчувався добре. Про курйозний випадок в лєнінській кімнаті, пов'язаний з інтернаціональними контактами, згадує студент тих часів О. Забарний: "... бійка була не принциповою. Просто футболісти "Динамо" розбили вцент ташкентський "Пахтакор" із рахунком 4:0 на їхньому полі. Хлопці-узбеки, які навчалися на російському відділенні, у телевізійці гуртожитку сиділи знервовані і похмурі, ми – триумфували. І треба ж було мені глузливо запитати: "Хамза, а ти знаєш, чому ваші програли?" – він похмуро

промовчав. "Бо очі розкосі, поле погано бачать!"... І тоді почалося" [12, с. 105]. Порушення "ідилії" між братніми народами каралося суворо. О. Забарного виселили з гуртожитку, а інших учасників змусили попарно лагодити зламані в ленкімнаті речі.

Кіно серед студентів було чи не найпопулярнішим видом неформального відпочинку. Тим паче серед студентів ніжинських. У місті працювало два кінотеатри – "Жовтень" по вул. Гоголя та Кіно-театр Ленінського Комсомолу (приміщення драмтеатру ім. М. Коцюбинського). Квитки були доступні – 25 коп. денний сеанс та 50 коп. вечірній. Для студентів радянської епохи похід у кіно був перспективною річчю, адже кожні другі стосунки з протилежною статтю починалися з кіносеансу [17].

Були в НДПІ і свої особливі форми неофіційного дозвілля. Одна з таких – зустрічі Нового року разом з викладачами в аудиторіях старого корпусу. Студенти накривали стіл, купували алкогольні напої. Відбувалося неформальне спілкування з викладачами, звучали радісні куплети, які охоче підхоплювали наставники. Щоправда, подібні святкування відбувалися в інституті до кінця 60-х років. Згодом їх заборонили, адже з часом на такого роду неформальні інститутські заходи почали проникати молоді люди з міста – такий собі "неконтрольований елемент" в плані поведінки, схильний до порушення громадського спокою [11, с. 35–36]. Тим самим віднаходимо підтвердження неформальним контактам між викладачами та студентами, що вважалися неетичними.

Ті студенти, хто мав друзів чи родичів у столицях Києві та Москві, залюбки їздили "відпочивати" туди. Столичні кінотеатри та театри, танцювальні майданчики та дискотеки були не рівнею провінційним і вабили молодих та "зелених" ніжинських студентів. Зокрема, дехто з НДПІ примудрявся за вихідні "злітати" на підпільний рок-концерт в Підмосков'я [18].

Міжстатеві стосунки – найпікантніша сторінка неформального відпочинку студентства. Але до цього питання тодішні студенти ставилися обачно і з певною пересторогою. Студентам 60–80-х років нізвідки було почерпнути необхідних знань. Бракувало досвіду і в деяких випадках сміливості. Багато хто відкривав для себе таїнство кохання після весілля. Можливо, саме через це радянські студенти одружувалися доволі рано. Студентські (комсомольські) весілля серед студентів НДПІ були поширеним явищем. Багато студентів знаходило собі пару саме під час офіційних або неофіційних дозвіллевих заходів в інституті. Знайомилися на різноманітних вогниках,

танцях, гуртках, кінопереглядах, в гуртожитках. Зазвичай, і самі весілля відмічалися в інституті – у читальних залах, ленінських кімнатах і т. д. [20].

Цікаво, що протест під час неформального дозвілля виявлявся не так яскраво, як, приміром, під час формального, можливо, через те, що ідеологічний тиск був менш відчутним. Вияви незгоди не були груповими чи масовими. Неофіційне дозвілля – площина радше індивідуального протесту, нечітко вираженого в предметній сфері. Разом з тим саме контрольоване формальне дозвілля породжувало у студентів потяг до неформального. Студент НДПІ 70-х років А. Шкуліпа наголошував на тому, що бажання зібратися з хлопцями і поговорити по щирості, по-молодечому правдиво найчастіше виникало після інститутських заходів. Одним з таких була відкрита лекція щодо засудження антирадянської творчості О. Солженіцина, що проводилася в актовому залі [17].

Неформальне дозвілля було природним бажанням молодих людей самостійно розпоряджатися власним вільним часом. Влада не могла прямо впливати на форми неофіційного відпочинку, на їх зміст. Але пильне око комсомолу слідувало за студентською діяльністю і поза інститутськими стінами. Увага стосовно виховної роботи та правильного використання вільного часу приділялася навіть студентам, котрі проживали на приватних квартирах [9, арк. 2].

Отож держава в особі численних партійних органів та адміністрації вищу, намагаючись оточити контролем непосидюче студентство, постійно примножувала офіційний дозвілльвий апарат, пильно слідувала за його виконанням та реалізацією на практиці. Констатуючи розмаїття форм офіційного дозвілля, його високий виховний ефект, маємо пам'ятати і про його виразну, почасти неорганічну, ідеологічну компоненту. В той же час неформальне дозвілля розглядалося студентами як "справжнє", "натуральне", без зайвих термінів та регламентів, про це промовисто свідчать його формотворення, що за своєю суттю вже є молодіжним протестом проти контролю та ідеологічного засилля.

Література

1. Бочелюк В. Й. Дозвіллєзнавство : навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К., 2006. – 208 с.
2. Відділ Державного архіву Чернігівської області в місті Ніжин (далі – ВДАЧОН), ф. Р6121, оп. 3, спр. 3560.
3. ВДАЧОН, ф. Р6121, оп. 3, спр. 3571.
4. ВДАЧОН, ф. Р6121, оп. 3, спр. 3568.

5. ВДАЧОН, ф. Р6121, оп. 3, спр. 1953.
6. ВДАЧОН, ф. Р6121, оп. 3, спр. 3867.
7. ВДАЧОН, ф. Р6121, оп. 3, спр. 2329.
8. ВДАЧОН, ф. Р6121, оп. 3, спр. 2187.
9. ВДАЧОН, ф. Р6121, оп. 3, спр. 3567.
10. Воспитательная работа в вузе. Некоторые вопросы теории и практики – М., 1976. – 176 с.
11. Грудіна Д. Як це було... Сімейна хроніка в контексті історії / упоряд. Н. П. Онищенко. – Ніжин, 2010. – 64 с.
12. Забарний О. Незабіякуваті походеньки славного студея Івана Забіяки (нотатки з юності) / О. Забарний // Наукові читання Інституту журналістики. Такі творять ауру нації. – К., 2014. – Вип. 19. – 448 с.
13. Заспів. Антологія літературної студії Ніжинського державного педагогічного університету імені М. Гоголя / упоряд.: О. Забарний, О. Гадзінський. – Ніжин, 2000. – 269 с.
14. І дорогий, і незабутній... Спогади випускників університету / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин, 2005. – 236 с.
15. Інтерв'ю з С. Тезіковою. Навчалася у 1977–1981 рр. на факультеті іноземних мов Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. Гоголя. Записано 3 квітня 2015.
16. Інтерв'ю з Г. Назаренком. Навчався у 1969–1974 рр. на природничому факультеті Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. Гоголя. Записано 8 квітня 2015.
17. Інтерв'ю з А. Шкуліпою. Навчався у 1972–1977 рр. на філологічному факультеті Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. Гоголя. Записано 17 листопада 2014.
18. Інтерв'ю з Ю. Якубіною. Навчалася у 1977–1981 рр. на філологічному факультеті Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. Гоголя. Записано 24 лютого 2016.
19. Коммунистическое воспитание студентов. – К., 1977. – 230 с.
20. Ломоносов М. Розважалися, як могли, або "Застійне" дозвілля ніжинських студентів [Електронний ресурс] / М. Ломоносов. – Режим доступу: <http://www.mynizhyn.com/news/misto-i-region/4239-rozvazhalisja-jak-mogli-abo-zastijne-dozvillja-nizhinskih-studentiv.html>. – Назва з екрана.
21. Максимовська Н. О. Соціально-педагогічна сутність дозвілля: методологічний аналіз // Вісник Харківської державної академії культури / Н. О. Максимовська. – 2011. – Вип. 32. – С. 263–270.
22. Марченко Т. В. Миттєвості минулого... Спогади випускниці 1973 / Т. В. Марченко // Література і культура Полісся.. – Ніжин, 2006. – Вип. 32. – С. 230–240.
23. Романчук Л. А ми вміємо відпочивати? / Л. Романчук // Під прапором Леніна. – 1976. – 12 листопада.
24. Рубина Л. Я. Советское студенчество : социологический очерк / Л. Я. Рубина. – М., 1981. – 207 с.

25. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – 420 с.

26. Пінчук Т. Д. Мої незабудки. Маленька повість про себе / Т. Д. Пінчук. – Ніжин, 2004. – 59 с.

27. Хоменко Н. Дозвілля студентів ВНЗ під час навчального року (кінець 1940–1967-мі рр.) / Н. Хоменко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2008. – № 14. – С. 127–146.

28. Хоменко Н. Повсякденне життя студентської молоді України (1950–1960-ті рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Хоменко Н. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2008. – 27 с.

29. Шліхта Н. Історія радянського суспільства : курс лекцій / Н. Шліхта. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Харків, 2015. – 252 с.